

## О КУЛТУРНОМ ОБРАСЦУ

Култура је шири појам и од науке, и од уметности, и од политике. У нас је било политичара, и то знаменитих, који по култури нису стајали високо, и којима се то рачунало у заслугу, као знак да нису изгубили везу са народом. Неки од наших чувених књижевника имали су више дара него образовања, и водили скоро чергашки живот. Неко време држало се да прави песник у свом приватном животу, као и у свом књижевном делу, мора бити жртва својих страсти и осећања, и то, ако треба, појачаних алкохолом. За научнике пак мислило се да, стојећи на врху просвете, самим тим дају доказа и о својој високој култури. Међутим, на примеру не малог броја научника могло се видети да наука и култура нису једно исто. Научник се често развија једнострано, развијајући своје интелектуалне способности о трошку осталих. Културни човек није једностран. Он негује и своју интелектуалност, и своју осећајност, и своју моралност. Сагласност коју тежи одржати између тих разноврсних елемената, огледа се у целом његовом начину живота, у целој његовој личности. Његова филозофија живота прешла му је у нарав.

Кад је реч о култури једног народа морају се узети у обзир све гране његовог духовног живота: не само његова наука, него исто тако његова вера и морал, његова књижевност и уметност, његова политика и право, његова војска и привреда, његови обичаји и забаве... Тек на основу свега тога може се рећи какав културни образац тај народ има, и колико је тај образац продубљен и префињен.

Као пример једног високог културног обрасца узима се онај образац који су стари хуманисти израдили на основу античке филозофије. Они нису бринули о усавршавању друштвених установа, него о облагорођивању појединаца. Облагорођивање је требало да почне самопроматрањем и самосавлађивањем. Човек не сме робовати својим страстима: уместо да владају оне њиме, нека влада он њима. Да би могао управљати самим собом, њему је потребно једно мерило вредности, према коме би своје прохтеве и тежње одмеравао и ценио. Стари Грци су говорили: „Познај себе сама!“ „Све са мером!“ Да би нашао мерило вредности, човек мора узети све ствари као делове једне целине. Тек кад их доведе у

везу и покуша ускладити, он је у стању сваку ствар поставити на своје место и одредити јој релативну вредност. Тежећи за складношћу, он одбацује све што је једнострано и претерано.

Само кроз овако укупно и усклађено разумевање света и живота човек долази до унутрашњег мира и равнотеже. Он се не да сувише узбудити ни променама среће ни ударима судбине. Као што не подлеже властитим страстима, тако не подлеже ни спољашњим потресима. Он не бежи од успеха у животу, али пази да му успех не постане неодољива страст, која би пореметила његову унутрашњу равнотежу. Као што је речено, њему није ни до чега стало много. Свој правилни духовни развитак сматра главним циљем, али опет зато не прецењује себе сама, јер уопште не прецењује ништа.

Хуманисти су научили од античких филозофа, да не треба живети насумце, да има једна вештина живљења коју ваља научити, и да само та вештина уноси реда и јединства у наш живот. Данас се чује на све стране, да друштвени живот треба руководити по једноме плану. Хуманисти су тврдили да појединац треба свој властити живот да по једном плану руководи. Они су преуносили личну дисциплину, као што се данас преуноси друштвена дисциплина.

Хуманистички културни образац владао је дуго времена на Западу. И енглески „дентлмен“, и немачки „културни човек“, и француски „*honnête homme*“ јесу културни образци с истом хуманистичком основом. У свима њима наглашено је пристојно понашање и лепо васпитање, али не као нешто спољашње и формално, него као нешто у чему се огледа наша лична вредност и способност за самодисциплину.

У данашње време хуманистички образац изгубио је много од своје привлачности. Хуманисти су ценили човека по томе *какав је*, а не по томе *шта је постигао и колико је успео*. У данашње време више се цене дела него карактери. На уздизање човека из анималности ка што већој духовности не усредсређује се више пажња. Сматра се да је појединац производ друштвене средине, и да та средина, ако је разумно и правично уређена, обезбеђује и духовни развитак појединца. Поправка друштвених установа постала је важнија од одгајања појединца. Стари хуманизам тежио је да на што виши степен образованости уздигне ма и мањи број људи; савремена демократија тежи да просвећивање рашири на што већи број, па ма се услед тога степен образованости морао и снизити. То је разлика између интензивне и екстензивне културе – културе у дубину, и културе у ширину.

Под демократским појмовима, хуманистички образац не би био за одбацивање, али његова је мана што је доступан само једној одабраној мањини, дакле, има у себи нечег аристократског. Потребу просвећивања појединаца демократија признаје, али је не врши појединачно, него масовно. Ма колико да се у демократији истиче значај установа, не губи се из вида да од просвећености појединаца зависи да ли ће установе бити правилно схваћене и примењене, или ће се постепено извитоперити. За разлику од демократије, комунизам сасвим одбацује хуманистички образац. Комунизму треба појединац којим друштво може безусловно управљати, а оно ће њиме тим лакше управљати што је он мање способан за самоуправљање. У комунистичком друштву, као у касарни, послушност је главна врлина, и сваки покушај самосталног мишљења значи кажњиви прекршај дисциплине. Друштвена дисциплина на тај начин искључује личну самодисциплину, која се жигеше као нешто антисоцијално, што неминовно води у анархију.

Наша интелигенција није пресадила никоји стран културни образац, нити је из културних елемената нашег народног живота израдила један оригинални образац. У доба Уједињене омладине говорило се о „добром Србину“. У кругу Светозара Марковића говорило се о моралним особинама једног социјалиста. У првом случају израђивао се један национални, а у другом један политички образац. Ни у једном ни у другом случају није се мислило о ономе што је појединцу било потребно за формирање његовог личног карактера. Врлине које су се неговале код доброг Србина или код доброг социјалиста биле су потребне не њему лично него колективу коме је припадао.

У нашој књижевности било је мало покушаја да се један културни образац изради. Писци који би опомињали на француске моралисте, сасвим су ретки. Доситеј би био тим моралистима још најближи. Он није као неки од просвететиља XVIII века био сув рационалист. Имао је разнежавања или, како се у његово време говорило, „чувствителности“, налик на Русовљеву сентиманталност. Верујући у наш урођени здрав разум и у нашу урођену доброту, он је задатак просвећивања сводио на давање знања: знање није било урођено, оно је имало да се учењем стиче. Доситејеви следбеници претеривали су још више у прецењивању школских знања, као да би то било све што још недостаје човеку, који је од природе добио и разумност и доброту. Ширење писемности и отварање школа било је довољно да се, и без једног утврђеног културног обрасца, стварају културни појединци.

После Доситеја други моралист од значаја био би Светозар Марковић. Као и други социјалисти, тако је и он више размишљао о политичком, него о културном обрасцу. Моралистима се приближавао утолико што је, као класа још и оне појединце који по својим личним особинама, као прве ласте, наговештавају долазак новог доба. Ти су појединци били први примерци новог, бољег човека. За разлику од обичног човека, тај бољи човек није био егоист, већ алтруист, али на свој начин. Чистим умовањем он је долазио до закључка, да је на крају крајева алтруизам кориснији од егоизма. Такав алтруизам, хладан и срачунат, није био ништа друго него увиђавнији егоизам. У „бољем човеку” није више било ни трага од Доситејеве чувствителности. Он се стидео осећајности и угушивао ју је у клици. Усиљавао се да у свима приликама буде онако изнад својих личних осећања, као што је то научник у тренуцима проматрања и истраживања. Марковићев бољи човек имао је сличности с Тургеневљевим Базаровом. Културни човек пази да се што потпуније и што складније развија. Бољи човек био је један слеђени интелектуалац, који се развијао само у једном правцу, и у кога је све било измозгано. Марковић је веровао у позитивне науке онако, као Доситеј у просветитељску филозофију, и зато је нашао свој идеал у једном човеку који не би имао ничега себичног ни субјективног, али у исто време не би имао срца нимало. У наше време, комунисти су показали какав тај идеал изгледа, кад се оствари.

После Доситеја и Марковића, у нас није било моралиста од већег утицаја.<sup>1</sup> Богдан Поповић, Божидар Кнежевић, Урош Петровић имали су црта једнога моралиста. Петровић је умро млад, а Поповић и Кнежевић утицали су на савременике другим својим особинама. Међу нашим песницима само би Његош имао филозофских песама у правом смислу речи. Њега, хришћанина и калуђера, мучио је проблем Зла у свету. Али ма колико да је борбу противу тога Зла сматрао најсветијом дужношћу према Богу, он се у *Горском вијенцу* ипак помирио с покољем потурица као с политичком нужношћу. Ради успеха нашега народа у борби с Турцима, његов владика Данило после дужег колебања налази, да такво зло као што је турско нечовештво ваља сузбијати свима средствима, па чак и онима која би с моралног гледишта била недопуштена. Тај закључак не може се сложити с хришћанском етиком; он се да бранити једино у име националних интереса и политичке целисходности. Стога је разумљиво

---

<sup>1</sup> Овде је реч о српској књижевности до Првог светског рата.

што нам Његош није оставио у аманет културни, него национални образац. *Горски вијенац* завршава се величањем националног јунака Вука Мандушића у чијим је рукама свака пушка убојита.

Међу нашим приповедачима и драмским писцима, они који су се бавили описивањем друштвеног живота запажали су, као добри реалисти, како занимљиву и живописну, тако и малу и смешну страну људи и догађаја. У њиховим запажањима било је више оштрине него дубине. Они су сликали типове и манире. Социјалним, психолошким и моралним проблемима слабо су се бавили. Лаза Лазаревић боље је учовао психолошке, него социјалне проблеме; али и њих је више постављао него решавао. Јаков Игњатовић, судећи по његовим описима друштвених криза и пропадања појединих сталежа и професија, показивао је интересовања за социјалне проблеме; али с друге стране, судећи по потпуној моралној неосетљивости код јунака његових приповедака, он сам није био толико морално развијен да је могао створити један културни образац. Ниједан од наших приповедача и драмских писаца није онако као Бернارد Шо у Енглеској претресао општепримљена мерила вредности. Јамачно стога што, због недостатка културног обрасца, таква мерила вредности, с изузетком неких остатака патријархалних појмова, нису у нас постојала.

Из свега овога изилази да у нас није било ни културног обрасца ни покушаја да се он изради. То је празнина тим осетнија, што је културни образац нужна допуна националном и политичком обрасцу, које смо имали више или мање израђене. Појединац бесумње треба да буде учлањен у појединим колективима и да служи њиховим циљевима, али у тој служби не сме се сав исцрпсти, ако неће да у себи самоме угаси огњиште слободне свести. Поред дужности према појединим колективима, он има дужност и према својој личности, чије ће могућности остати без његових властитих напора непотпуно развијене.

На први поглед не да се разумети да културни образац, који је тако потребан појединцу, не постоји код нас Срба, који важимо за индивидуалисте. Да ли је то стога што, због наших посебних прилика, питање народне судбине било је за појединца важније од питања његове личне судбине, па се и потреба националног обрасца јаче осећала него потреба културног обрасца... Или занемаривање културног обрасца ваља објашњавати тиме што је, прво, услед просветитељског рационализма, па онда услед великог угледа позитивних наука, утицај религије ослабио, па с њиме ослабило и неговање нашег унутрашњег живота... а могућно је

да један од узрока оскудице културног образаца лежи у самој природи нашег индивидуализма, који се одликује великом енергијом, али и великом амбицијом. Амбиција га покреће више на јавне подухвате и подвиге, него на присна размишљања о себи самоме. С овим објашњењем стајало би у вези и једно друго, по коме смо ми још млад народ с кратким искуством живота, који још није научно да цени вредност самодисциплине. Уосталоме, како било да било, наш индивидуализам, руковођен искључиво националним и политичким обрасцима, трошио је сву снагу у спољашњој, друштвеној акцији, и тражио једино у јавним признањима и одликовањима потврду своје вредности.

Колико је потребно поред националног и политичког образаца имати и један културни образац, видело се између два рата, национални образац био је занемарен, јер су национални задаци изгледали испуњени уједињењем српског народа. Политички образци били су занемарени такође: стари образци нису одговарали новим политички приликама, а нови образци, с изузетком комунистичког, нису били још израђени. Изгледало је да у тој несташици националних и политичких идеала сваки има да гледа само свога посла. То је у ствари значило да сваки може пустити да га његов приватни егоизам води. И наравно јавна свест стала је да слаби и знаци кварежи нарави стали да се јављају. У те знаке спада и појава полуинтелектуалца, који се у све већем броју сретао у јавном животу. Узимајући га у његовом најпотпунијем и најизразитијем виду, полуинтелектуалац је човек који је уредно, па чак можда и с врло добрим успехом свршио школу, али у погледу културног образовања и моралног васпитања није стекао скоро ништа. Било услед његове урођене неспособности или због мана школског система, он није добио подстрека за духовно саморазвијање. Он уопште духовне вредности не разуме и не цени. Он све цени према томе, колико шта доприноси успеху у животу, а успех узима у „чаршијском” смислу, дакле, сасвим материјалистички. С осталим духовним вредностима одбацује и моралну дисциплину, али не сасвим, јер прекршаји те дисциплине повлаче кривичну одговорност. Ипак и у моралном, као и у културном погледу, он је у основи остао примитивац. Неомекшан културом а са олабавелом моралном кочницом, он има сирове снаге напретек. Школска диплома, као улазница у круг интелигенције, дала му је претерано високо мишљење о себи самом. У друштвеној утакмици тај дипломирани примитивац бори се без скрупела, а с пуним уверењем да тражи само своје право, које му је школа признала. Он потискује супарнике немилосрдно као да не би били

жива бића него материјалне препоне. Он је добар „лакташ“, израз један који је продро у општу употребу једновремено с појавом полуинтелектуалца.

Претпосавимо да се у њега пробудила политичка амбиција, и да је успео постати министар. Тај положај могао је украсти смо кроз силно гурање и стрмоглаву јагму, и зато ће сматрати да је то сада нешто „његово“. Из те своје течевине или, боље рећи, плена гледаће да извуче што више личног ћара. Биће „корупционаш“, али неће бити сасвим свестан тога факта: толико ће му то изгледати природно и на свом месту. Један полуинтелектуалац, кад је чуо да се говори о његовој оставци, рекао је: „Ко је луд, да се одваја од пуног чанка?!“ Њему је изгледало напојмљиво да се човек не користи министарским положајем, као што би било непојмљиво да човек крај пуног чанка остане гладан.

Политичка амбиција једног полуинтелектуалца управо и није *полицка*. Она се састоји само у томе да се човек кроз политику обогати, и да на високим положајима прогосподује. Он не зна ни за какве више и општије циљеве. Тек кад полуинтелектуалац избије на врхунац политичког успеха, види се како је он морално закржљао.

Поред полуинтелектуалца који је успео, има и полуинтелектуалац који није успео. Већ прави интелектуалац, незапослен или запостављен, готов је опозиционар. Полуинтелектуалац у таквом положају тим је опаснији, што не зна ни за какве моралне обзире који би његово огорчење ублажавали. То није било случајно да су многи озлојађени полуинтелектуалци отишли у комунисте.

Полуинтелектуалац је болесна друштвена појава, која је обелоданила две ствари: (1) да је културни образац потребна допуна националног и политичког обрасца, што се нарочито осећа онда када утиај та два обрасца стане слабити, и (2) да школа која се ограничава на давање знања, без упоредног васпитавања карактера, није у стању спречити појаву таквог друштвеног типа као што је полуинтелектуалац.

Ми смо на почетку овог одељка поменули да у једној тако вишенародносној земљи као Југославија може се очекивати утакмица националних група, у којој ће успети оне групе које буду имале више националне дисциплине и које буду стајале на вишем степену културе. Дисциплина, уједињујући националне напоре, даје снагу; култура даје онај углед и ону моралну надмоћност која, такорећи, неосетно и не наилазећи на отпор, побеђује. Али и онда када се не налази у утакмици с другим националим групама, једна нација ваља да негује своју културу. Чим се

човек уздигне нешто мало изнад националног егоизма, њему постаје јасно, да нација сама собом не представља оно што се у филозофији назива „вредност“. Вредност јој могу дати само општи културни идеали, којима би се она ставила у службу.

\*\*\*

Слободан Јовановић је један од најистакнутијих српских интелектуалаца двадесетог вијека и најзнатнијих полихистора које смо имали. Рођен је у Новом Саду 1869. године гдје му се, као политички прогнаник из Србије, затекао отац Владимир Јовановић. Први је Србин који је понио ово име. Био је дугогодишњи професор Правног факултета у Београду, ректор Београдског универзитета и предсједник Српске краљевске академије. Јовановић је један од покретача знаменитог *Српској књижевној иласника* (1901) и, једно вријеме, његов уредник у новој серији (заједно са Богданом Поповићем). Оснивач је Српског културног клуба, потпредсједник владе образоване 27. марта 1941. године и предсједник југословенске емигрантске владе у Лондону (1942–1943). На процесу Дражи Михаиловићу 1946. године у Београду осуђен је на двадесет година затвора са губитком свих грађанских права. Упокојио се у Лондону 1958. године гдје је и сахрањен. Слободан Јовановић је био теоретичар права, историчар политичких и правних теорија и доктрина, писац ненадмашних књига из српске политичке историје, бриљантни портретиста и проницљиви књижевни критичар и познавалац књижевности. Четрдесетих година двадесетог вијека београдски угледни издавач „Геца Кон“ објавио је *Сабрана дела* Слободана Јовановића у 16 томова. Као и Слободан Јовановић и његово дјело је скоро пола вијека било осуђено на прогон из српске културе. Његова *Сабрана дела* објављена су у Београду 1991. године у дванаест обимних томова. Из Јовановићевих књига види се велики распон његових интересовања, разноврсност обрађиваних тема и бриљантни стил, који представља блистави образац највиших и нјаљепших изражајних могућности српског језика. О каквом ствараоцу се радило најбоље свједоче ријечи Бранка Лазаревића, који је записао: „Његово интересовање је невероватно великих размера. Нисам могао, уопште, да видим да ли што постоји што га свестрано не занима. У свему је на један чудан начин присуствовао“. Радован Самарџић је у изванредној студији о Слободану Јовановићу, поводом судбине овога великог ствараоца, исписао и сљедеће упозоравајуће ријечи: „Тек кад се српски народ ослободи оне духовне изопачености коју собом доноси политичка нетрепелљивост, књижевно и уметничко помодарство као инструмент тоталитарног потчињавања људи, и моралног и идеолошког, поред свега и више од свега она лажна гордост и сујета, лична или колективна, која је, најзад очигледно, заузела прво место међу пороцима својственим многим представницима српске заједнице, тек онда ће Слободан Јовановић, и не само он, заузети место које му је за сва времена припало. Његова дела треба да читају сви они за које



су писали велики класици биране речи, од истинских сладокусаца до оних што се тако образују, да сваки у њима нађе своје врело мудрости и повод свога заноса лепотом језика и стила“. Одлуком Основног суда у Београду Слободан Јовановић је 2006. године рехабилитован, па је тако срамна пресуда Војног суда из 1946. године постала правно ништавна. Пет година касније посмртни остаци Слободана Јовановића пренесени су у Београд.

Текст који овдје објављујемо саставни је дио његове тестаментарне књижице *Један прилози за истраживање српској националној карактера* објављене у Виндзору (Канада) 1964. године. Иако настали половином двадесетог вијека, ставови и запажања Слободана Јовановића о *културном обрасцу*, његовом непостојању и нужности успостављања, дјелују толико савремено као да су писани у нашем времену и као да се односе на савремени тренутак. Културни образац, онако како га је видио Слободан Јовановић, из наше перспективе се може учинити као неоствариви идеал, али он је истовремено и показатељ колико смо се удаљили од елементарних начела хуманости. Тешко достизање највиших моралних вриједности, у личном животу и у друштвеном амбијенту, не спријечава нас да им непрестано, можда истрајније и са више жара, тежимо. Текстом који овдје публикујемо обиљежавамо, скромно, шездесет година од смрти Слободана Јовановића.

*Приредио Душко Певуља*